Sayı: 28 ◆ Yıl: 2012
ISSN 1301-3289

İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

İslâm Araştırmaları Dergisi, 28 (2012), 45-59

Yahudi Din Bilgini Şlomo İbn Adret'in İbn Hazm'a Reddiyesi: *Maamar 'al Yişma'el*

Yasin Meral*

Shlomo ben Adret's Rebuttle of Ibn Hazm: *Maamar 'al Yishma'el*

Ibn Adret's *Maamar 'al Yishma'el* is one of the most important examples of Jewish-Muslim polemics. This treatise was written as a reply to Ibn Hazm's critiques against the Torah in his *al-Fasl fi al-milal wa-al-ahwa' wa-al-nihal*. Ibn Adret, in this tractate, replies to Ibn Hazm's biblical criticism on the issues of the shameful narrations as well as logical and numerical errors taking place in the Torah. What is notable in the tractate is Ibn Adret's apolegetic, belligrenet and scornful tone. This article aims to discuss Ibn Adret's reply to Ibn Hazm in terms of both its style and arguments.

Key words: Ibn Adret, *Maamar 'al Yishma'el*, polemics, Ibn Hazm, abrogation, Torah, Jewish-Muslim Polemic.

Yahudiler ile müslümanlar arasındaki ilk etkileşim, Medine dönemine dayanmaktadır. Medine ve çevre bölgelerdeki yahudi kabileleri müslümanlarla siyasî, dinî ve sosyal konularda etkileşim halinde olmuşlardır. İslâm'ın yahudilere karşı ilk eleştirileri bu dönemde Kur'an'la başlamaktadır. Kur'an'ın bazı âyetleri, Hz. Muhammed'in yahudilerle yaptığı dinî münazaralar üzerine inmiştir. Sonraki asırlarda da yahudiler ve müslümanlar arasında karşılıklı tartışmalar devam etmiştir. Bu tartışmalar bazen metinler üzerinden olurken, bazen de münazaralar şeklinde olmuştur. Yahudilerin müslümanlara karşı yazdığı reddiyeler, müslümanların yahudilere karşı yazdıklarına kıyasla çok azdır. Yahudi din bilginleri müstakil reddiyeler yazmak yerine, eserlerinin bazı yerlerinde müslümanların iddialarına cevap vermeyi tercih etmişlerdir.

* Dr., Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

© İSAM, İstanbul 2012

Yahudi din bilginleri tarafından İslâm üzerine yapılan değerlendirmeler ve müslümanların iddialarına verilen cevaplar, genellikle İslâm hâkimiyetinde yaşayan bilginlerin eserlerinde yer almaktadır. Diğer taraftan yahudi geleneğinde müstakil reddiye olarak değerlendirilebilecek *Maamar ʿal Yişmaʿel* ve *Keşet u-Magen* adlı risâlelerin Hıristiyan Avrupa'da yaşayan din bilginleri tarafından yazılmış olması dikkat çekicidir. İslâm hâkimiyeti altında yazılan reddiyeler İbrânî harfleriyle Arapça (Judeo-Arabic) kaleme alınırken, Hıristiyan Avrupa'da yazılan reddiyeler İbrânîce yazılmıştır. Yahudilerin doğrudan veya dolaylı olarak müslümanların iddialarına cevap verdikleri eserler arasında Saadya Gaon'un (ö. 942) *Kitâbü'l-Emânât ve'l-iʿtikādât,* Samuel ben Hofni Gaon'un (ö. 1034) *Neshüʾş-şerʿ* ve *Usûlü'd-dîn ve fürûuhâ,* Ebû Yûsuf Yaʿkūb el-Kirkisânî'nin (X. yüzyıl) *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkıb,* Yehuda Halevi'nin (ö. 1141) *Kitâbü'r-Red ve'd-delîl fi'd-dîni'z-zelîl,* Natanel ben Feyyûmî'nin (ö. 1165) *Bustânü'l-ukūl,* İbn Meymûn'un (ö. 1204) *er-Risâletü'l-Yemeniyye* ve Şimʿon ben Tsemah Duran'ın (ö. 1444) *Keşet u-Magen* adlı eserleri zikredilebilir.

Yahudi-müslüman reddiye geleneğinin en önemli isimlerinden birisi de *Maamar ʿal Yişmaʿel*'in yazarı Şlomo ibn Adret'tir (ö. 1310). İbn Adret, 1235 yılında Barcelona'da doğdu. Yahudi geleneğinde RaŞBa[1] olarak bilinmekte olup dönemin ünlü yahudi bilginleri Nahmanides ve Rabenu Yona Gerondi'nin öğrenciliğini yapmıştır. Yahudiliğin farklı konularında eserler kaleme alan ve üç binin üzerinde fetvası (responsa) bulunan İbn Adret Portekiz, İspanya, Fransa, Almanya ve İtalya gibi farklı coğrafyalardaki yahudilerin başvuru kaynağı olmuştur. İbn Meymûn'a yöneltilen eleştirilerde onu savunmuş ve İbn Meymûn'un Mişna'ya yaptığı şerhin belli kısımlarını Arapça'dan İbrânîce'ye çevirtmiştir. Eserlerinin başlıcaları *Hiduşey ha-RaŞBa* [RaŞBa'nın Yenilikleri], *Torat ha-Bayt* [Ev Kuralları], *Şaar ha-Mayim* [Su Kapısı], *Avodat ha-Kodeş*'tir [Kutsal İbadet]. Ayrıca Barcelonalı Dominiken rahip Ramon Marti'nin Yahudiliği hedef alan *Pugio Fidei* [İnancın Hançeri] adlı eserine karşı reddiye kaleme almıştır. *Maamar ʿal Yişmaʿel* adlı risâlesini ise İbn Hazm'ın (ö. 1064) Tevrat'ı hedef alan eleştirilerine karşı yazmıştır.[2]

1 Rabbi Şlomo ben Adret'in baş harflerinden oluşan kısaltma.

2 İbn Hazm'ın Tevrat'ın anlatımlarındaki tutarsızlıklarla ilgili eleştirileri için bk. İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal,* haz. M. İbrâhim Nasr – Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dârü'l-cîl, 1996), I, 177-329.

Maamar 'al Yişma'el ve İbn Adret'in Üslûbu[3]

İbn Adret'in İbn Hazm'a karşı kaleme aldığı bu risâlenin tam adı, akademi çevrelerinde *Maamar 'al Yişma'el şe-hiber al ha-Datot ve hu kesil şediber af al Datenu ha-Şlema* (Dinler Üzerine Yazan bir Müslüman Hakkında Risâle; Mükemmel Dinimiz Hakkında Konuşan Aptal) şeklinde bilinmektedir. Fakat bu isimlendirme editörler tarafından yapılmış olup İbn Adret'in kendi metninde yer almamaktadır.[4] Risâlenin şu ana kadar farklı edisyonları yapılmıştır. Bunlardan ilki, tek bir yazma esas alınarak 1863 yılında Joseph Perles tarafından yapılmıştır.[5] Risâle daha sonra Hayim Z. Dimitrovsky tarafından İbn Adret'in fetvalarının derlendiği bir eserde bir bölüm olarak yayımlanmıştır.[6] Risâlenin son edisyonu ise Bezalel Noar tarafından 2008 yılında yapılmıştır.[7]

İbn Adret'in bu risâleyi yazmadaki temel amacı, İbn Hazm'ın eleştirilerine karşı Tevrat'ın yürürlükten kalkmadığını ve anlatımlarında çelişkiler bulunmadığını ispatlamak, ayrıca gayri ahlâkî anlatımlara açıklık getirmektir. Onun İbn Hazm'ın iddialarına verdiği cevaplarda kullandığı kavgacı ve savunmacı üslûp,[8] İbn Adret'in bu reddiyeyi, Tevrat'ın neshedilmediği veya Tevrat'ta çelişki olmadığı hususunda müslümanları ikna etmek için değil, yahudi cemaatinin avam tabakasında oluşacak şüpheleri gidermek için kaleme aldığına işaret etmektedir.[9]

Her ne kadar bu risâle, İbn Hazm'ın eleştirilerine cevap olarak hazırlanmış olsa da İbn Hazm risâlede ismen zikredilmemektedir. Fakat İbn Adret, risâlesine başlarken müslüman bir bilginin Tevrat'a eleştiriler yönelttiğini ve kendisinin de bu eleştirilere cevap vermek üzere bu risâleyi kaleme aldığını

---

3 İbn Adret'in bu risâlesi doktora tezimizde genel hatlarıyla incelenmiştir (bk. Yasin Meral, "İbn Meymun'un Eserlerinde İslâm ve Müslümanlar" [doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012], s. 40-45).

4 Norman Roth, "Forgery and Abrogation of the Torah: A Theme in Muslim and Christian Polemic in Spain", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research,* 54 (1987), s. 222.

5 Joseph R. Perles, *Salomo b. Abraham b. Adereth: Sein Leben und seine Schriften* (Breslau: Verlag der Schletterschen Buchhandlung, 1863), s. 1-24 (İbrânîce bölüm).

6 Şlomo ben Adret, *Teşuvot ha-RaŞBa,* ed. Hayim Z. Dimitrovsky (Yeruşalayim: Mosad ha-Rav Kook, 1990), I, 115-58.

7 Şlomo ben Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* ed. Bezalel Naor (New York: Orot, 2008). Makalemizde bu edisyon kullanılacaktır.

8 Roth, "Forgery and Abrogation of the Torah", s. 225.

9 Camilla Adang, "A Jewish Reply to Ibn Hazm Solomon b. Adret's Polemic against Islam", *Judīos musulmanes en al-Andalus y el Magreb: Contactos intelectuales*, ed. Maribel Fierro (Madrid: Casa de Velázquez, 2002), s. 181.

belirtmektedir. Risâlenin içeriğinden söz konusu bilginin İbn Hazm olduğu anlaşılmaktadır. İbn Adret'in muhatabanın İbn Hazm olduğu ilk defa Martin Schreiner tarafından dile getirilmiştir.[10] İbn Adret'in Arapça bilmediği ve İbn Hazm'ın eserini Arapça'sından değil, İbrânîce özet çevirisinden okuduğu iddia edilmektedir.[11]

Bu risâle, özellikle müellifinin üslûbuyla dikkat çekmektedir. İbn Adret, risâle boyunca isim vermeden İbn Hazm'a hakaret dolu ifadeler kullanmaktadır. Bu husus, daha ilk cümlelerinde kendini göstermektedir:

> Kendini âlim zanneden, aptal (evîl) ve geri zekâlı (kesîl) bir müslüman gördüm. Mûsâ Efendimiz'in -selâm üzerine olsun- Tevrat'ı olan kutsal kitabımız hakkında konuşmak üzere bakışları bulanmış, körlüğü de kafasını karıştırmış. Acıdır ki bu aşağılık (ha-nivze) müslüman saçmalayarak anlamadığı şeylerden konuşuyor. Aptallığına başlarken Yehuda'nın geliniyle, Reuven'in ise kardeşleri Dan ve Naftali'nin annesiyle zina ettiğini dile getirerek Tevrat'ta rezil şeylerin yer aldığını söylüyor. Her ne kadar aptala ahmaklığına göre cevap vermek gerekmese ve ona cevap vermek herkes için çok basit olsa da, hatta bebekler bile cevap verebilecekken, ben yine de onun iddialarını cevaplayacağım. Böylece o ve onu takip edenler kendilerini âlim zannetmesinler ve hak yerini bulsun.[12]

Bu satırlardan hareketle ilk akla gelen soru, İbn Adret'in cevaplamaya değmez demesine rağmen bu hususta neden özel bir risâle kaleme aldığıdır. Muhtemelen bunda, yukarıda ifade edildiği üzere, yahudi cemaati arasında oluşacak şüpheleri izale etme düşüncesi etkili olmuştur.

İbn Adret'in risâlesinin göze çarpan en önemli özelliği, İbn Hazm'a yönelik hakaretlerdir. O, İbn Hazm için "deli" (meşuga'), "kafası karışmış" (mevulbal

10 Martin Schreiner, "Die Apologetische Schrift des Salomo b. Adret gegen einen Muhammedaner", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG),* 48 (1894), s. 39-42. Modern dönem araştırmacıları da İbn Adret'in muhatabının İbn Hazm olduğu hususunda hemfikirdirler (bk. Roth, "Forgery and Abrogation of the Torah", s. 222-25; Adang, "A Jewish Reply to Ibn Hazm", s. 180-83). Adang'ın makalesi başta olmak üzere, yukarıda zikredilen makalelerde, İbn Adret'in bu risâlesi tamamen veya kısmen incelenmektedir. Fakat makalelerde İbn Adret'in cevaplarının, İbn Hazm'daki tekabüllerine yapılan atıflar çok sınırlıdır. Ayrıca yazarlar, İbn Adret'in ifadelerini değerlendirmekten ziyade sadece nakletmektedir. Örneğin Adang, makalenin ya bire bir alıntı şeklinde ya da kendi cümleleriyle metnin aktarımı olduğunu ifade etmektedir (bk. Adang, "A Jewish Reply to Ibn Hazm", s. 185, dipnot 30).

11 Roth, "Forgery and Abrogation of the Torah", s. 223; Adang, "A Jewish Reply to Ibn Hazm", s. 182-83.

12 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 59.

ha-moah), "aptallıkta sınır tanımayan" (sahal şe-eyn kets le-sihluto), "beyni sulanmışlardan birisi" (ehad mi-meşubeşey ha-daat), "beyinsiz" (haser ha-moah), "ondan önce hiç kimse ondaki gibi bir beyin hastalığı seviyesine ulaşamadı" (lo kadmo adam le-hagia el tahlit holi ha-moah kmoto), "aşağılık" (ha-nivze) gibi ifadeler kullanmaktadır.[13] Bu hakaretlerin fazlalığı ve ağırlığı risâlenin içeriğini gölgede bırakmaktadır. Burada akla gelen ilk soru, İbn Adret'in bu kadar ağır hakaretlere neden ihtiyaç duyduğudur. Bu sorunun cevabını, İbn Hazm'ın Yahudilik'le ilgili eleştirilerinde bulmak mümkündür. Zira İbn Hazm da yahudiler ve Tevrat'taki anlatımlar için ağır ifadeler kullanmaktadır.[14] Bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda İbn Adret'in neden bu denli hakaret ifadeleri kullandığı daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı dönemde İbn Adret'in, Yahudiliğe karşı eleştiriler yönelten Katolik bilgin Ramon Marti'ye cevap olarak yazdığı risâlede hakaret ifadesi kullanmadığı görülmektedir.[15] Bu da İbn Adret'in tahkir edici üslûbunda İbn Hazm'ın ağır ifadelerinin etkili olduğu iddiasını güçlendirmektedir.[16]

İbn Hazm'ın İddialarına Cevaplar

İbn Adret risâlenin başlarında Tevrat'ın hıristiyanlar ve müslümanlar tarafından algılanışına yönelik bilgiler vermektedir. Ona göre hıristiyanlar ve müslümanlar, Tevrat'ın Sina'da Allah tarafından Mûsâ'ya verildiğini ve ondan da İsrail halkına aktarıldığını itiraf etmektedirler. İbn Adret bu durumu, "Diğer din mensuplarından bunun aksini söyleyeni ve bu esasları inkâr edeni duymadık, hıristiyanlar ve müslümanların tamamı şüphe duymadan bu konuda hemfikirdirler" ifadeleriyle dile getirmektedir.[17] Burada ilginç bir iddia söz konusudur. Tevrat'ın Sînâ dağında Mûsâ'ya verildiği noktasında müslümanlar

13 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 59, 61, 62, 63, 100.

14 İbn Hazm, *el-Fasl*, I, 203, 205, 208-11, 216, 218, 220, 224-25, 228, 235, 242, 245, 247, 249, 252, 259, 263, 269, 279, 283, 303, 309, 321.

15 Perles, *Salomo ben Abraham ben Adereth*, s. 24-56 (İbrânîce bölüm). Ayrıca bk. Harvey J. Hames, "A Jew amongst Christians and Muslims: Introspection in Solomon Ibn Adret's Response to Ibn Hazm", *Mediterranean Historical Review,* 25/2 (2010), s. 212.

16 Hames, Ramon Marti'nin de *Pugio Fidei*'de yahudilere benzer hakaretler yönelttiğini, fakat İbn Adret'in bu eleştiri ve tahkirlere doğrudan Ramon Marti'ye yazdığı reddiyede değil de İbn Hazm'a yazdığı reddiyede cevap verdiğini, bu anlamda İbn Hazm'ın "paravan" olarak kullanıldığını düşünmektedir. Kanaatimizce İbn Adret'in başta Ramon Marti'nin kendisi olmak üzere, hıristiyanlara yönelik yazdığı reddiyede hakarete yer vermeyip İbn Hazm'a yazdığı risâlesinde fırsatı değerlendirdiğini iddia etmek isabetli değildir (İddia için bk. Hames, "A Jew amongst Christians and Muslims", s. 207-12; ayrıca bk. Jeromy Cohen, "The Christian Adversary of Solomon Ibn Adret", *The Jewish Quarterly Review,* 71/1 [1980], s. 48-55).

17 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 60.

ve hıristiyanlar, yahudilerle aynı inanca sahiptir. Fakat Tevrat'ın daha sonra İsrâiloğulları'na aktarılması noktasında müslümanların inancı yahudilerden ve hıristiyanlardan farklıdır. Bilindiği üzere müslümanlar Tevrat'ın orijinal metninin korunamadığına inanmaktadır. Bundan dolayı Zucker, İbn Adret'in Tevrat'ın korunmuşluğuyla ilgili bu ifadelerini esas alarak risâlenin İbn Adret'e ait olma ihtimalini sorgulamaktadır. Zira 1310 yılında hayatını kaybeden İbn Adret'in kendinden önceki zengin reddiye literatüründen haberdar olmaması zayıf bir ihtimaldir.[18] Roth ise İbn Adret'in Arapça bilmediği için reddiye literatüründen haberdar olmadığını ve bu yüzden bu ifadeleri kullandığını dile getirmektedir.[19] Ancak Roth'un iddiası da güçlü değildir. Çünkü reddiye literatüründen haberdar olmak için Arapça bilmeye gerek yoktur. En azından onun bu risâleyi bir müslümanın [İbn Hazm'ın] iddialarına cevap olarak kaleme aldığını söylemesi bunu göstermektedir. Bu durumda İbn Adret'in sözlerinden muhtemelen Hz. Mûsâ'nın Tevrat'ı Allah'tan aldığı şekliyle İsrâiloğulları'na aktarmasını kastettiği anlaşılmaktadır.

İbn Adret'e göre Tevrat'ın tahrif edildiğini iddia etmek, aklın kabul edeceği bir şey değildir. Çünkü Tevrat, eşsiz bir dil yapısına sahiptir. İbn Adret, bu konuda şu açıklamalarda bulunmaktadır:

> Bu beyinsiz [haser ha-moah] deli adam, nasıl olur da Kutsal Kitap hakkında tahrif iddiasında bulunur! Oysa bu kitap gramer yapısında mükemmeldir. Onun dil seviyesine hiçbir dilde ve millette benzer bir kitap erişememiştir. Bu durum onun körlüğünden, sersemliğinden ve kendisine hâkim olan beyin hastalığından ileri gelmektedir.[20]

Yukarıdaki ifadelerde ilginç bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Tevrat'ın gramer yapısının mükemmel oluşu ve onun dil seviyesine hiçbir kitabın erişemediği iddiası, İslâm geleneğindeki i'câzü'l-Kur'ân anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Bilindiği üzere İslâm inancına göre Kur'an; bir sûresinin, hatta bir âyetinin bile benzeri getirilemeyecek bir kitaptır.[21] Kur'an'ın taklit edilemezliği konusu, bazı yahudi bilginler tarafından da eleştiri konusu yapılmaktadır. Örneğin Yehuda Halevi, Arap olmayanlar için Kur'an'ın i'câzının bir şey ifade etmediğini, bu insanlar için herhangi bir Arapça metin ile

18 Bk. Moshe Zucker, "Berurim be-Toldot ha-Vikuhim şe-ben ha-Yahadut ve ha-İslâm", *Festschrift Armand Kaminka zum siebzigsten Geburstage* (Vienna: Verlag des Wiener Maimonides-Instituts, 1937), s. 43, dipnot 1.

19 Bk. Roth, "Forgery and Abrogation of the Torah", s. 223.

20 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 63.

21 el-Bakara 2/23; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88.

Kur'an'ın aynı etkiyi göstereceğini iddia etmektedir.[22] İbn Adret ise ilginç bir şekilde Kur'an'ın i'câzı için söylenen ifadeleri Tevrat için kullanmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tevrat'ın i'câzını gündeme getirerek nesh ve tahrif iddiasını reddetme, diğer yahudi bilginlerde rastlanan bir durum değildir. Burada dikkat çeken husus, İbn Adret'in Tevrat'ın dil ve gramer yapısını vurgulayarak benzerinin hiçbir dil ve millette ortaya konmamış olduğunu iddia etmesidir. Yoksa Tevrat'ın her bir âyetinin muhteşemlik barındırması, her kıssanın bir hikmetinin bulunması gibi diğer hususlar, başta İbn Meymun olmak üzere, birçok yahudi bilgin tarafından da dile getirilmiştir.[23]

İbn Adret takip eden satırlarda İbn Hazm'ın şahsına yönelik eleştirilerini devam ettirmektedir. İbn Adret'in nakline göre İbn Hazm, Tevrat'ta yahudi din bilginlerinin bile reddedemeyeceği çelişkiler tespit etmiştir. O, İbn Hazm'ın ifadelerini şu şekilde aktarmaktadır:

> Bu deli adam [meşuga' = İbn Hazm], bundan başka Tevrat'ta din bilginlerinin reddedemeyeceği pek çok çarpıklık ve çelişki bulduğunu iddia etmektedir. O, ayrıca bu çelişkileri bulduğu için böbürlenip kendisinden önce kimsenin bu çelişkilere dikkat çekmediğini, iddialarıyla da hahamlarımızı sıkıştırarak kafalarını karıştırdığını iddia etmektedir.[24]

İbn Adret, yukarıda zikredilen hakaret ifadelerinden sonra İbn Hazm'ın iddialarını sıralamaktadır. Buna göre Tevrat'ta Musa'nın soy kütüğü anlatılmakta ve Ya'kūb'un oğlu Levi'nin üç oğlundan bahsedilmektedir. Bunlar Gerşon, Kehat ve Merari'dir. Gerşon'un iki, Kehat'ın dört, Merari'nin ise iki oğlu olmuştur.[25] İbn Adret, Tanrı'nın Mısır çıkışı Levilioğulları'nın bir aylık ve daha büyük yaştaki bütün erkeklerinin sayılmasını emrettiğini; sayım sonunda Levi'nin üç oğlundan Gerşon'un ailesinde 7500, Kehat'ın ailesinde 8600, Merari'nin ailesinde de 6200 erkeğin mevcut olduğunun tespit edildiğini dile getirmektedir.[26] Tanrı'nın 30 ile 50 yaş arasındaki erkekleri de saydırdığını belirten İbn Adret, Kehat ailesinden bu özelliğe uyan erkeklerin sayısının da 2750 kişi olduğunu belirtmektedir.[27] İbn Adret, meşuga'ın (deli = İbn Hazm) bu durumun imkânsız olduğunu ve dört oğuldan nasıl

22 Yehuda Halevi *Kitâbü'r-Red ve'd-delîl fi'd-dîni'z-zelîl,* haz. David Baneth (Jerusalem: Hotsa'at sefarim 'al shem Y. L. Magnes 1977), 1:6, s. 9.

23 İbn Meymûn, *Şerhu'l-Mişna,* ed. Yosef Kafih (Yeruşalayim: Mosad ha-Rav Kook, 1963-68), IV, 214-15.

24 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 63.

25 Çıkış, 6:16-25; İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 64. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 265-66.

26 Sayılar, 3:17-34; İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 64. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 266-67.

27 Sayılar, 4:36.

olup da bu kadar geniş bir aile ortaya çıktığını sorguladığını aktarmaktadır.[28] O, bu iddialara şu şekilde cevap vermektedir:

> Derim ki, bulduğunu iddia ettiği meseleleri daha önce kimsenin fark etmediğini dile getirerek övünmesi noktasında doğru söylüyor. Çünkü ondan önce hiç kimse ondaki gibi bir beyin hastalığı seviyesine ulaşamadı. Hahamlarımızın onun deliliğine cevap sırasında kafalarının karıştığı iddiasına gelince, ya hahamlarımıza iftira atıyor ya da yalan söylüyor. Çünkü hahamlarımızdan birisiyle asla muhatap olup konuşmamıştır. Bu deliye sorarım: Eğer meseleyi mümkün ve makul açısından düşünüyorsan, kim sana gidip daha az garip olana sarılıp da bundan birkaç kat daha fazla garip olan şeyleri yakalamana engel oldu? Eğer bu kitaba baksaydın, görür ve bilirdin ki diğer kabilelerdeki şaşırtıcı artış, Levi kabilesindekinden daha fazladır.[29]

İbn Adret, bu sözlerden sonra Reuven ve Yehuda kabilelerinin sayılarından bahsetmekte ve İbn Hazm'ın bu iki kabiledeki nüfus artışlarını bırakıp Levi kabilesine odaklanmasıyla alay etmektedir. O, İsrâiloğulları'nın sayıları ile ilgili uzun açıklamalar yaptıktan sonra müslüman kralların ve vezirlerin birçok kadından pek çok çocukları olduğunu, buna rağmen müslümanlar arasından bu durumu garipseyip imkânsız ve kabul edilemez bulan birisinin çıkmadığını dile getirmektedir. İbn Adret, Tevrat'taki bilgileri ancak kalbinde yalana karşı bir eğilim olanın ve Hz. Mûsâ'nın sözlerini inkâr etmek isteyenlerin sorgulayacağını ifade etmektedir.[30]

İbn Adret'in çok eşlilikle ilgili ifadeleri, Ortaçağ'da yahudi ve hıristiyan bilginler tarafından sıkça dile getirilen konulardandır. Fakat İbn Adret'in bütün müslümanları ifade etmeyip kralların ve vezirlerin çok eşli olduklarını dile getirmesi, çok eşlilikten ziyade câriye uygulamasını kastettiğini akla getirmektedir. Fakat bu durum, Tevrat'ta İbrânî ataları olarak bilinen İbrâhim ve Ya'kūb'da da görülmektedir. Örneğin Hacer, Tevrat'ta Hz. İbrâhim'in câriyesi olarak anlatılmaktadır.[31]

Daha önce de işaret edildiği üzere, İbn Hazm'ın Tevrat'a yönelttiği eleştirilerden biri de Tevrat'taki ahlâka aykırı anlatımlardır. Bu anlatımlardan Yehuda'nın, gelini Tamar ile,[32] Reuven'in, babasının câriyesi Bilha ile[33] ve

28 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 64-65. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 269-70.

29 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 65.

30 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 69.

31 Tekvin, 16:1-7.

32 Tekvin, 38:1-30. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 237.

33 Tekvin, 35:22. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 234.

Lût'un da kızlarıyla birlikte olması[34] en öne çıkanlardır. Tevrat'ın anlatımına göre Yehuda oğlu Er için Tamar adında bir kadın almıştı. Er, kötü işler yaptığı için Tanrı onu öldürdü. Yehuda da Er'in kardeşi Onan'a Tamar'la evlenip kardeşinin soyunu devam ettirmesini söyledi. Onan, Tamar'la evlenmesine rağmen, çocuk yapmamak için azl yaptığından Rab onu da öldürdü. Bunun üzerine Yehuda, gelini Tamar'dan babasının evine dönmesini istedi. Yehuda'nın karısı öldü ve Yehuda karısının yasını tuttuktan sonra Timna bölgesindeki sürülerinin yanına gitti. Bunu haber alan Tamar, üzerindeki dul giysilerini çıkararak yüzünü peçeyle örtüp fahişe kıyafetine büründü. Yehuda, Tamar'ı tanıyamadı ve onunla yattı. Tamar, hamile kaldı ve ikiz çocuğu oldu.[35] Olayı yorumlayan İbn Adret, Tevrat'ta anlatılan her olayda bir hikmet ve amaç gözetildiğini ileri sürmektedir. Ona göre bazen teşvik bazen de uyarı amacı taşıyan bu anlatımlar, muhatabı ilgili konuda yönlendirmek içindir. Bu çerçevede Yehuda ve Tamar kıssası da İsrâiloğulları arasında kayınbiraderle evlilik (yivum) yasasının tesisini amaçlamaktadır.[36] Ancak burada dikkat çeken husus, İbn Adret'in bu olayın gayri ahlâkî oluşu ve Allah'ın kitabında bulunuşuyla ilgili yorumda bulunmaktan kaçınıp sadece hikmeti üzerinde durmasıdır.

Gayri ahlâkî olduğu iddia edilen anlatımlardan bir diğeri de Reuven'in, babası Ya'kūb'un câriyesi Bilha ile birlikte olmasıdır. İbn Adret, diğer cevaplarından farklı olarak bu eleştiriye bir hikmet ve amaç arayarak değil, bu iddiayı doğrudan reddederek cevap vermektedir. Ona göre Tevrat'taki ilgili pasajlar yanlış yorumlanmaktadır. İbn Adret'e göre Reuven, Bilha ile cinsel ilişkide bulunmamıştır, sadece yatağını karıştırmış ve Bilha'nın yatağında yatmıştır. İbn Adret, bu iddiasını Talmud'dan bir ifadeyi esas alarak temellendirmektedir. Talmud, Reuven'in günah işlediğini söyleyenlerin yanıldıklarını belirtmektedir.[37] İbn Adret, ayrıca Ya'kūb'un ilk oğulluk hakkını (behor) Reuven'den alıp Yûsuf soyuna vermesinin, Bilha konusu ile bir ilgisi olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre bu tercih, onun Yûsuf'a duyduğu özel sevgiden kaynaklanmaktadır.[38]

İbn Hazm tarafından eleştiri konusu yapılan ve İbn Adret tarafından zikredilen bir diğer olay da Lût'un, iki kızıyla birlikte olmasıdır. Tevrat'ın anlatımına göre Lût ve iki kızı Sodom ve Gomore'den kurtularak bir dağa yerleşmiş

34 Tekvin, 19:30-38. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 223-24.

35 Tekvin, 38:1-30.

36 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 73. Buna göre, erkek çocuğu olmadan ölen kardeşin eşini (yenge) diğer kardeşlerden birisinin nikâhlaması gerekmektedir.

37 *Talmud Bavlî*, Şabat 55[b].

38 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 74-75.

ve bir mağarada yaşamaya başlamışlardı. Büyük kız küçüğüne, insan neslinin tükeneceğini ve babalarından başka dünyada erkek kalmadığını söyleyerek sırasıyla babalarıyla yatmaları ve çocuk yapmaları gerektiğini söyledi. Sonra da babalarına içki içirerek sarhoş olmasını sağladılar ve sırasıyla yatarak babalarından hamile kaldılar. Büyük kızdan doğan çocuk Moavlılar'ın, küçük kızdan doğan çocuk da Ammonlular'ın atası kabul edildi. Tevrat'ın nakline göre Lût sarhoş olduğundan kızlarıyla yattığının farkında değildi.[39] İbn Adret'e göre Lût kıssasındaki hikmet, içkiyi itidalli içmeye teşvik etmek, yani ne yaptığını bilmeyecek kadar içilmesinden sakındırmaktadır. Ayrıca ona göre Lût'un kızları çok ulvî bir ihtiyaçtan dolayı böyle bir şeye başvurmuşlardır. Bu da insan neslini devam ettirmektir.[40] İbn Adret burada da kıssanın yüz kızartıcı olmasıyla değil, hikmeti ve amaçlarıyla ilgilenmektedir.

İbn Hazm eserinde yukarıda zikredilen olayları yüz kızartıcı ve Allah'ın kitabında yer alması mümkün olmayan anlatımlar olarak nitelemektedir.[41] Gerek Ortaçağ'da gerekse günümüzde yahudiler tarafından bu anlatımlar için farklı izahlar yapılmıştır. Bu izahların savunmacı bir tarzda ve tatmin edici olmaktan uzak olduğu dikkat çekmektedir.[42] Örneğin, günümüz yahudileri de Lût'un kızlarıyla birlikte olmasını, onun sarhoş olup olayın farkında olmayışı gibi sebeplere ve insan neslinin devamı gibi amaçlara bağlamaktadır. Konuyla ilgili dikkat çekici bir değerlendirme de Yahudilik'ten İslâm'a geçen Samuel b. Yahya el-Mağribî (ö. 1175) tarafından yapılmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, Lût'un kızlarından olan çocuklardan biri Moavlılar'ın, diğeri de Ammonlular'ın atası kabul edilmektedir. Mağribî'ye göre bu olayın Tevrat'a sokuşturulmasının asıl nedeni, Moav ve Ammon kabilelerine olan düşmanlıktır. Böylece bu kabileler tahkir edilmiş ve kökenleri gayri meşrû gösterilmiştir.[43]

İbn Adret'in, İbn Hazm'ın eleştirilerine cevap verdiği bir diğer husus, Tevrat'ın halk arasında yaygın olmadığına dair iddiadır. Bilindiği üzere İbn Hazm, Tevrat'ın din adamlarının tekelinde olduğunu, bu yüzden de halkın doğrudan Tevrat'a ulaşamadığını belirtmektedir. İbn Hazm ayrıca Tevrat'ın bir nesilden diğerine aktarılmasının da sağlıklı olmadığını ileri sürmektedir.

---

39 Tekvin, 19:30-38.

40 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 72.

41 İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 223-24, 234, 237.

42 Bk. Roth, "Forgery and Abrogation of the Torah", s. 225.

43 Semev'el b. Yahyâ el-Mağribî, *İfhâmü'l-yehûd,* haz. Moshe Perlmann (New York: American Academy for Jewish Research, 1964), s. 59-62. Daha geniş analiz için bk. Mehmet Katar, "Tevrat'ın Lut Kıssası Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 48/1 (2007), s. 57-76.

İbn Adret konuyla ilgili izahlarına geçmeden önce İbn Hazm'ın iddialarını sıralamaktadır. O, deli adam (meşuga') diye bahsettiği İbn Hazm'ın, İsrâil toplumunda bin yıldan fazla bir süre dinî anlamda çözülme yaşandığını, kralların peygamberleri ve din adamlarını öldürdüğünü, putlara taptığını iddia ettiğini nakletmektedir. İbn Adret, İbn Hazm'dan Tevrat'la ilgili başka bilgiler de nakletmektedir. Buna göre Kral Yehoahaz [krallığı: MÖ. 609, 3 ay], Tevrat'tan Tanrı'nın isimlerini silmiş, Kral Yehoyakim [krallığı: MÖ. 609-598] ise Tevrat'ı yakmıştır. Ayrıca Tevrat uzun bir süre kaybolmuş, Ezra onu yeniden yazmıştır.[44] İbn Adret, İbn Hazm'ın bu iddialarını da sağlıksız bulmaktadır. Ona göre İbn Hazm'ın iddia ettiği gibi Tevrat, İsrâil halkı arasında bulunmayan bir kitap değildir. O, bu iddialara şu şekilde cevap vermektedir:

> Derim ki, onun sözleri[45] aptallıktır. Çünkü Tevrat'la ilgili söylediklerinde hatalıdır. Tevrat'ta denilmiştir ki: "Mûsâ yasanın sözlerini eksiksiz olarak kitaba yazmayı bitirince, Rabb'in Ahit Sandığı'nı taşıyan Levililer'e şu buyruğu verdi: Bu yasa kitabını alın, tanrınız Rabb'in Antlaşma Sandığı'nın yanına koyun. Orada size karşı bir tanık olarak kalsın."[46] Zannediyor ki Tevrat sadece Levililer'in elindeydi ve İsrâil halkının elinde yoktu. Bu konuda tam bir yanılgı içinde, zira o dönemde Tevrat herkeste mevcuttu. Yazılmıştır ki "Mûsâ bu yasayı yazıp Rabb'in Ahit Sandığı'nı taşıyan Levili kohenlere ve bütün İsrâil ileri gelenlerine verdi."[47] Onlar Tevrat'ın öğreticisi durumundaydılar ve halka Tevrat konusunda rehberlik edip açıklıyorlardı. Bu durum her din için geçerlidir. Çünkü bir dinin bütün fertlerinin, inanç ve dinle ilgili kitaplarının tamamını bilmesi mümkün değildir. Sadece ileri gelenler, din adamları, bilgi sahipleri, kitap ehli halkın geri kalanını öğreterek bilgilendirirler. Bu kadar fazla sayıda insanın -ki bunlar hahamlar olarak düşünülmektedir- dini tahrif etmesi söylenemez. Ayrıca Mûsâ'nın herkese tek tek Tevrat nüshası vermesi mümkün değildir. Sadece kohenlere, ileri gelenlere, kitabı bilenlere ve halkın liderlerine vermiştir. Bir de Ahit Sandığı'nın yanına koymaları için Levililer'e vermiştir. Bunları emirler yazıldığı şekliyle bilinsin diye yapmıştır. Ardından da herkes isteğine göre gelir ve kendisine bir nüsha yazar, onu okur ve çocuklarına öğretirdi. Yazılmıştır ki "Onları çocuklarınıza öğretin."[48] Ayrıca her kral da kendisi için bir nüsha yazmak zorundaydı.[49]

---

44 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 75-77. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 288-301.

45 Tevrat'ın tek bir nüshasının olduğu ve halkın elinde olmadığı iddiası.

46 Tesniye, 31:24-26.

47 Tesniye, 31:9.

48 Tesniye, 6:7.

49 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 78-79.

İbn Adret, yukarıdaki açıklamalarından sonra konuyu detaylandırarak izah etmeye devam etmektedir. O, bu iddiaları ortaya atanın (İbn Hazm) Yehoyakim'in Tevrat'ın tamamını yaktığını, Tevrat'ın uzun süre kaybolduğunu ve Ezra'nın onu yeniden yazdığını, yahudilerin bile itiraf ettikleri iddiasını, "Bu, bize atılmış bir iftiradır, bunu itiraf etmedik ve etmeyeceğiz de. Bilakis tam tersini söylüyoruz. Gerçek şudur ki, Tevrat'ın bir harfi bile unutulmamış ve unutulmayacaktır" cümleleriyle reddetmektedir.[50]

İbn Adret'in Tevrat'ın asırlar boyunca geçirdiği serüvenle ilgili ifadeleri savunmacı niteliğe sahip olup ilmî gerçeklikten uzaktır. Tevrat'ın derlenme sürecinde unutulması, yakılması ve Ezra'nın Tevrat'ı yeniden kaleme alması gibi ayrıntılar bizzat yahudilerin kendi kaynaklarında yer almaktadır. Özellikle Yehuda krallarının Tevrat'a yönelik icraatları bu çerçevede zikredilebilir. Örneğin, Kral Ahazya [krallığı: MÖ. 842-841], Tevrat'tan Tanrı'nın isimlerini çıkartmıştır.[51] Kral Amon [krallığı: MÖ. 642-640], Tevrat'ı yakmış, Menaşşe [krallığı: MÖ. 687-642] Tevrat'tan Tanrı'nın isimlerini silmiş, Kral Ahaz [krallığı: MÖ. 742-726] ise Tevrat'ı mühürlemiştir.[52] Bu bilgilerin Talmud'da yer alması, yahudilerin bu bilgilere inandıklarını, yani bunları itiraf ettiklerini göstermektedir. İbn Adret gibi bir yahudi din bilgininin bu bilgilerden haberdar olmaması mümkün değildir. Buna rağmen onun, bu iddiaları yahudilere atılmış bir iftira olarak değerlendirmesi, dindaşlarını rahatlatma ve konuyu saptırma olarak nitelenebilir.

İbn Adret'e göre İbn Hazm, yahudilerin Babil sürgünü sırasında peygambersiz ve lidersiz kaldıklarını, Tevrat'ın da kaybolduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu iddialar doğru değildir. Yahudilerin sürgünde lidersiz kalmadıklarını vurgulayan İbn Adret, Tevrat'ın yeniden oluşturulmasını sadece Ezra'ya bağlamanın yanlış olduğunu şu ifadelerle açıklamaktadır:

> Şimdi kendi gözlerinle göreceksin ki Babil'de Ezra'dan başka din bilginleri ve peygamberler de vardı. Örneğin, Daniel ve arkadaşları, Mordehay, Zerubavel, Haggay, Zakarya ve Malaki bunlardandır. Bunlar gerçek peygamberdi ve din mensuplarından kimse de onların peygamberliğini inkâr etmemektedir. Onların arasında Tevrat'ın tamamını bilen pek çok hahamdan oluşan bir topluluk vardı. Durum böyle iken, nasıl Tevrat unutuldu deyip Tevrat'ın yeniden oluşturulmasını sadece Ezra'ya bağlarlar?[53]

---

50 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 81.

51 TB, Sanhedrin, 102[b].

52 TB, Sanhedrin, 102[b]. Detaylı bilgi için bk. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), s. 109-17.

53 İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* s. 101.

İbn Adret'in, Tevrat'ın yeniden oluşturulmasının sadece Ezra'ya bağlanmasına yaptığı eleştiri dikkat çekicidir. İbn Hazm, eserinde Ezra'nın Tevrat'ı yeniden derlediğine dair açıklamalar yapmakta ve Ezra'nın önemini vurgulamaktadır.[54] Ezra'nın Tevrat'ın derlenmesindeki rolü, yahudi kaynaklarında da zikredilmektedir.[55] Bu yüzden İbn Adret'in, Tevrat'ın yeniden oluşturulmasının Ezra'ya bağlanmasına yönelik eleştirisi kendi kaynaklarıyla çelişmektedir.

Ezra'nın Tevrat'ın derlenmesindeki rolüne dair bir diğer kaynak da yahudi geleneği içerisinde Rabbânî yahudilerin en sert muhaliflerinden olan Karâîler'in önemli din bilginlerinden Ya'kūb el-Kirkisânî'ye (10. asır) aittir. Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkıb* adlı eserinde Rabbânî bilginlerin mevcut Tevrat'ın Mûsâ tarafından getirilen Tevrat olmayıp Ezra tarafından derlendiğine inandıklarını şu sözlerle eleştirmektedir:

> Sonra onlar (Rabbânîler) bugün ümmetin (yahudilerin) elinde bulunan Tevrat'ın, Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği Tevrat olmadığını, bilakis Ezra tarafından derlenen Tevrat olduğunu iddia ediyorlar. Zira onların iddialarına göre Mûsâ'nın getirdiği Tevrat, yok oldu ve kaybolup gitti.[56]

Kirkisânî, Rabbânîler'in bu düşüncesinin, dinin tamamen çökmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir.[57] Kelâmcıların Tevrat'ın Mûsâ'ya verilen Tevrat olmadığını iddia ettiklerinde kendilerinin bunu bir yalan ve asılsız iddia olarak niteledikleri belirten Kirkisânî, müslümanların bu iddialara vâkıf olması durumunda başka bir delile ihtiyaç duymayacaklarını dile getirmektedir.[58] Kirkisânî'nin bu açıklamaları Rabbânî geleneğin Ezra'ya yüklediği rol açısından önem arz etmektedir. Bu yüzden İbn Adret, Tevrat'ın derlenmesini sadece Ezra'ya bağlanmasını eleştirmekle kendi geleneğini göz ardı etmektedir. İbn Adret'in "sadece" kelimesini kullanması, bu durumu hafifletse de yahudi dinî literatürü her durumda Ezra'yı öne çıkarmaktadır. Ezra'nın dışında Tevrat'ın derlenmesinde emeği geçenler olsa da mevcut literatür göz önünde bulundurulduğunda, bütün bu isimler Ezra'nın gölgesinde kalmıştır.

---

54 İbn Hazm, *el-Fasl,* I, 298.

55 Babil Talmudu'nda Tevrat'ın unutulduğundan ve Ezra tarafından yeniden derlendiğinden bahsedilmektedir (bk. *Talmud Bavlî*, Suka, 20[a]; ayrıca bk. Adam, *Tevrat,* s. 121-23).

56 Ya'kūb el-Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkıb,* ed. Leon Nemoy (New York: The Alexander Kohut Memorial Foundation, 1939), I:3.3.

57 "... ve hâzâ ıskātü'd-dîni cümleten".

58 Kirkisânî, *Kitâbü'l-Envâr ve'l-merâkıb,* I:3.3; ayrıca bk. Adam, *Tevrat,* s. 223.

İbn Adret, meşuga‘ (deli = İbn Hazm) olarak nitelendirdiği İbn Hazm'dan hahamların yahudi şeriatına etkileriyle ilgili nakiller de yapmaktadır. Buna göre İbn Hazm, yahudilerin Tevrat'a göre yaşamadıklarını ve mevcut durumda yaptıkları ibadetlerin I. Mabed Dönemi'nde onlara mecbur kılınan ibadetler olmayıp daha sonra hahamlar tarafından icat edildiğini iddia etmektedir. İbn Adret'in naklettiğine göre İbn Hazm ayrıca, bazı emirlerin sadece kutsal topraklarla ilişkili olduğunu, o bölgenin dışındaki yahudilerin bundan muaf olduğunu ifade etmektedir. İbn Adret, İbn Hazm'dan naklettiği bu iddialara yine hakaret cümleleriyle başlayarak cevap vermektedir:

> Bu delinin, onu ve deliliklerini takip edenlerin dilleri tutulsun! Dengesizce konuşuyor ve Tanrı'nın Tevrat'ı hakkında saygısızca sözler söylüyor. Öyle ki Tanrı bu Tevrat'ı herkesin hemfikir olduğu üzere, meşhur ve güvenilir peygamberi Mûsâ aracılığıyla verdi. Aynen aldatıcı peygamberlerinin, onlara aldatma yasasını (Torat ha-Ta‘tuîm=Kur'an) yazdığı hususunda herkesin hemfikir olması gibi.[59]

İbn Adret, devam eden bölümlerde yine "nesh" ve "tahrif" iddiasına değinmekte ve Tanrı'nın bazı emir ve yasakları belli şartlar ve zamanlar için verdiğini, bunun sonucunda olan değişikliklerin doğal olduğunu dile getirmektedir. Sînâ vahyi öncesi herkesin Nûhî sayıldığını belirten İbn Adret, Nûhîler'e verilen yedi emrin çiğnenmesi durumunda ölüm cezası gerektiğini, Tevrat'ın verilmesiyle birlikte emir-yasak ve cezalandırmalarda belli değişiklikler olduğunu belirtmektedir.[60]

Sonuç

Maamar ‘al Yişma‘el, yahudi-müslüman reddiye geleneğinde yahudi bir bilgin tarafından müslümanların iddialarına karşı yazılmış müstakil bir reddiye olması yönüyle önem arz etmektedir. İbn Adret'in cevaplamaya çalıştığı hususlar incelendiğinde, muhatabının İbn Hazm olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca onun, İbn Hazm'ın eleştirilerine yönelik cevaplarını, sert ve savunmacı bir anlayışla yazdığı anlaşılmaktadır. Özellikle hakaret ifadeleri kullanması, onun iddialara ilmî mânada susturucu cevap verme amacından ziyade polemik yapma niyeti taşıdığına işaret etmektedir. Kanaatimizce polemik dilinin kullanılmasının sebebi, sıradan yahudi cemaatini Tevrat'la ilgili şüphelerden uzak tutma arzusudur. İbn Hazm'ı hedef alacak şekilde hakaret ifadelerinin kullanılması ise İbn Hazm'ın eserinde Tevrat ve yahudiler

59 İbn Adret, *Maamar ‘al Yişma‘el,* s. 110-11.

60 İbn Adret, *Maamar ‘al Yişma‘el,* s. 120-30.

hakkında yer alan hakaret ifadelerinden kaynaklanmaktadır. Zira İbn Hazm da yahudiler ve Tevrat hakkında benzer ölçüde ağır ifadeler kullanmaktadır. İbn Adret, bazı konularda eleştirilen hususlara doğrudan cevap vermeyip kaçamak cevaplarla iddiaları savuşturma yolunu seçmektedir. Ayrıca İbn Adret'in bazı değerlendirmelerinde yahudi kaynaklarıyla çeliştiği de görülmektedir. Sonuç olarak, İbn Adret'in bu risâlesi reddiye literatürü açısından önemli bir yere sahipken, İbn Hazm'a verdiği cevaplar açısından tatmin edici olmaktan uzaktır.

Yahudi Din Bilgini Şlomo İbn Adret'in İbn Hazm'a Reddiyesi: *Maamar 'al Yişma'el*

Yahudi-müslüman reddiye geleneğinin en önemli örneklerinden biri Şlomo ibn Adret'e ait *Maamar 'al Yişma'el*'dir. Bu risâle, İbn Hazm'ın *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* adlı eserinde Tevrat'a yönelttiği eleştirilere cevap olarak hazırlanmıştır. İbn Hazm, Tevrat'taki gayri ahlâkî anlatımlar, mantık hataları, rakamsal verilerdeki yanlışlıklar gibi değişik konularda eleştiriler sıralamış, İbn Adret de risâlesinde bu eleştirilere tek tek cevap vermiştir. Dikkat çeken husus, İbn Adret'in savunmacı, kavgacı ve tahkir edici bir üslûp kullanmasıdır. Bu makalede İbn Adret'in İbn Hazm'ın eleştirilerine verdiği cevaplar gerek üslûp gerek muhteva açısından ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: İbn Adret, *Maamar 'al Yişma'el,* reddiye, İbn Hazm, nesh, Tevrat, yahudi-İslâm polemiği.
